

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.985.3

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).1004](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).1004)**Н. В. Копча***orcid.org/0000-0002-9879-4085**аспірант кафедри кримінального права та процесу
Ужгородського національного університету*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогоднішній день техніко-криміналістична експертиза документів є однією з видів традиційних криміналістичних експертиз, що динамічно розвивається. Серед основних причин виникнення нових методів та методик досліджень документів є: 1) стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, які проникають практично у всі сфери діяльності людини (у тому числі і протиправну); 2) постійне збільшення різноманітності та вдосконалення цифрової друкуєної техніки; 3) активне використання сучасних науково-технічних досягнень злочинцями для виготовлення підроблених, фіктивних та анонімних документів. Саме тому, однією із основних судових експертиз по службовому підробленню є техніко-криміналістична експертиза документів.

Згідно із вивчених матеріалів кримінальних проваджень, такий вид дослідження проводився у 91,7 % випадків службового підроблення. Об'єктами таких досліджень можуть виступати предмети, які потенційно або дійсно мають юридичний статус речових доказів, вилучені зразки та/або зразки для порівняльного дослідження (офіційні документи, їх матеріали, реквізити, знаряддя та засоби їх виготовлення або знищення).

В результаті узагальнення висновків технічної експертизи документів за фактами службового підроблення вдалося встановити, що дослідження печаток і штампів відбувалося у – 51,2 %, спосіб друку документа – 29,7 %; підписів з технічною підрубкою – 12,1 %, принтерів – 6,8 %, інше – 2 %.

Проте, незважаючи на достатню поширеність даного виду дослідження, слідчі при його призначенні допускають певні процесуальні та тактичні помилки, які можуть спричинити за собою неприпустимість отриманого доказу, а в подальшому і визнання його недопустимим.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Поняття, види, завдання та значення судових експертиз у процесі доказування, а також питання методики проведення судової технічної криміналі-

стичної експертизи документів, досліджувалися в працях учених: Т. В. Будко, Л. М. Головченка, А. В. Іщенко, В. А. Журавля, Н. І. Клименко, В. П. Колмакова, В. К. Лисиченка, А. І. Лозового, Є. Д. Лук'янчикова, Е. Б. Сімакової-Єфремян, М. Я. Сегая, М. В. Торопової, В. Ю. Шепітька та інших. Проте, вказані науковці займалися лише загальнотеоретичними та організаційно-правовими положеннями судової техніко-криміналістичної експертиз. Поза увагою залишені проблемні аспекти призначення техніко-криміналістичної експертизи документів при розслідуванні службового підроблення. Вищевказане і обґрунтовує актуальність даної статті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Службове підроблення – поширене кримінальне правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, яке вчиняється із офіційними документами. Вказані документи, у більшості випадках, в подальшому підлягають техніко-криміналістичному дослідженню. По фактах службового підроблення метою проведення техніко-криміналістичної експертизи є встановлення фактів зміни первинного змісту документів, виявлення первинного змісту, з'ясування способу виготовлення документа, відновлення записів по вдавнених штрихах, залитих та замазаних записів, встановлення факту знищення будь-яких записів разом з листами, відновлення цілого документа за його частинами, матеріалів, предметів та механізмів, які використовувалися для виготовлення документів, встановлення давності виконання реквізитів документів тощо.

Підтвердженням цього слугує і позиція С.П. Чичиркіна, яка у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що найбільш типовою криміналістичною експертизою у справах про службові підроблення є технічна (або техніко-криміналістична) експертиза документів, яка призначається для ідентифікації штампів, друкарських машин, принтерів, виявлення підробки

документів, виявлення в документах записів, залитих плямами, прочитання маловидимих і невидимих текстів та ін. Техніко-криміналістична експертиза документів є центральною ланкою при розслідуванні службових підроблень, оскільки її результати разом з матеріалами допитів свідків і обвинувачених, а також ревізій або судово-бухгалтерської експертизи складають основу обвинувачення або висновку про невинність [1, с. 231–232].

Водночас, при призначенні та проведенні такого дослідження допускаються певні процесуальні та тактичні помилки, які в подальшому можуть спричинити за собою визнання доказу недопустимим. В результаті вивчення матеріалів кримінальних проваджень по фактах службового підроблення нам вдалося виявити помилки, які допускають слідчі при підготовці та призначенні такого виду дослідження:

1) під час проведення слідчої (розшукової) дії (слідчий огляд, обшук), тимчасового доступу до речей та документів у протоколі не було відображено виявлення та вилучення документа, який відправлявся в подальшому на дослідження. Так, у кримінальному провадженні №1-кп/700/5/18 відносно ОСОБА_7 за ознаками кримінальних правопорушень передбачених ч.1 ст.364, ч.1 ст. 366 КК України, захисник обвинуваченого у судому засіданні заявив клопотання про визнання письмових доказів *недопустимими, оскільки вилучені органом досудового розслідування без ухвали слідчого судді в порушення вимог ст. ст. 159-166 КПК України*. Крім цього, згідно висновку експерта №1/82 від 07.02.2017 року підписи від імені ОСОБА_7 на зворотному боці протоколу №15/004 від 29.04.2015 у графі «підпис» під текстом роз'яснення ст.63 Конституції України та ст.268 КУпАП, у графі «підпис» під текстом «Особа, яка притягується до адміністративної відповідальності», у графі після тексту «Примірник протоколу одержав» та на зворотному боці постанови №15/005 від 30.04.2015 у графі «підпис особи» після тексту «Копію постанови особа отримала особисто» виконані, ймовірно, не самим ОСОБА_7, а іншою особою (особами) [2]. Таким чином ми бачимо, що вилученні із порушеннями документи в подальшому визнаються недопустимими доказами і тягнуть за собою правові наслідки;

2) не було проведено огляд документу та не було винесено постанову про долучення документа до матеріалів кримінального провадження. Так, у кримінальному провадженні №4201511000000450 відносно СОБОА_1 за ознаками вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 191, ч. 1 ст. 366 КК України наявний лист Робочого апарату Укрбюро Інтерполу на вказаний запит № IP/3221/13/

B63/24952/CA1/A6/3 від 10.11.2016, який долучений прокурором, жодним чином не зазначено про додавання до нього будь-яких додатків, що *унеможлиблює однозначне з'ясування джерела потрапляння у матеріали кримінального провадження незавіренних копій документів*, начебто виданих іноземною компанією «Alpha Auto GmbH». Частина з таких документів містить позначення про отримання їх оригіналів за засвідчення їх копій невідомою особою з анкетними даними «ОСОБА_36». При цьому *будь-які повноваження вказаної особи на отримання доказів у вказаному кримінальному провадженні відсутні*, прокурором наявність будь-яких повноважень вказаної особи не доведена та не підтверджена. [3];

3) у протоколі слідчої (розшукової) дії зазначено, що документ вилучено та упаковано певним чином, а надалі на дослідження надходить документ неупакований або упакований іншим способом, а підписи осіб, які брали участь у слідчій (розшуковій) дії, внаслідок якого було отримано досліджуваний документ, відсутні. Або, навпаки, у протоколі не зазначено, що документ запакований, а на дослідження надходить запакований документ. Так, у кримінальному провадженні № 4201702000000042 по обвинуваченню ОСОБА_1 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст.27 ч. 1 ст. 366, ч.5 ст.27 ч.2 ст.191 КК України, суд оцінюючи протокол огляду від 17.01.2018, відповідно до якого було проведено огляд приміщення дитячого садочку в с. Дорошівка Ямпільського району Вінницької області та вилучені ряд документів. З протоколу огляду слідує, що його учасниками були прокурор Євчен Д. В., старший о/у №4 УЗЕ у Вінницькій області Петін Є.О., сільський голова с. Буша ОСОБА_3, сам огляд проводився слідчим СВ Ямпільського ВП Мунтян О.С. В той же час, *в протоколі огляду відсутні підписи прокурора Євчена Д.В.* Обставини відмови прокурора в підписанні протоколу в протоколі відсутні, також така відмова не засвідчена у встановленому процесуальним законом порядку. Водночас, додатки до протоколів повинні бути належним чином упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків (ч. 3 ст. 105 КПК України) [4];

4) порушення законного порядку отримання та оформлення зразків для порівняльного дослідження. Так, у кримінальному провадженні № 12020165320000060 від 14.10.2020 року за обвинуваченням ОСОБА_1 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 366 ч.1, 191 ч.2 КК України було проведено судово-технічну експертизу документів. Відповідно висновком експерта від 15.01.2021 року

№ 20-7185 з фототаблицею № 1, за результатом проведення судово-технічної експертизи документів (а.с.143-148 том 1), яка була проведена на підставі відповідної постанови від 07.12.2020 року (а.с.140-141 том 1) та згідно якого наданий на експертизу бланк листка непрацездатності серії АДФ № 515708, виготовлений пристроєм з струминно-крапельним способом друку (струминний принтер) та не відповідає за способом виготовлення аналогічним бланкам листка непрацездатності, виготовленим на підприємстві, що здійснює їх випуск – «ДП «ПК «Зоря». Водночас була порушена процедура отримання зразків (бланків «ДП «ПК «Зоря»), що призвело до оскарження висновку вищевказаної експертизи [5].

5) недотримання вимоги щодо належного суб'єкта проведення експертизи. Так, у кримінальному провадженні № 4201702000000042 по обвинуваченню ОСОБА_1 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 27 ч. 1 ст. 366, ч. 5 ст. 27 ч. 2 ст. 191 КК України суд, оцінюючи у нарадчій кімнаті заявлене у судовому засіданні 25.02.2021 клопотання сторони захисту про визнання вказаного висновку експертів недопустимим доказом, а також додані до нього документи, відкриті сторонам в порядку ч. 11 ст. 290 КПК України, враховуючи відсутність будь-яких спростувань прокурором доводів такого клопотання, суд приходять до висновку, що у порушення ч. 1 ст. 69 КПК України та ст. 9 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до якої *судовий експерт має бути атестованим та зареєстрованим у Реєстрі атестованих судових експертів*, один з експертів, який проводив вказану комісійну експертизу, а саме експерт ОСОБА_37 не внесений до такого реєстру [6]. У такій ситуації в захисника є законні підстави стверджувати, що висновок експерта проведено не уповноваженою особою, що може призвести до визнання такого висновку недопустимим доказом.

6) не ознайомлення підозрюваного, його захисника та інших заінтересованих осіб із постановою про призначення експертизи та із висновком експерта. Виходячи із приписів КПК України обов'язку у слідчого щодо ознайомлення заінтересованих осіб із постановою про призначення та висновками судової експертизи не має, проте захисника оскаржують таку бездіяльність слідчих. Як відомо, призначення експертизи відносять до слідчих (розшукових) дій, а відповідно до ч. 3. п. 9, 10 ст. 42 Підозрюваний, обвинувачений має право: брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу [7]. В практичній діяльності ці права не забезпечуються і про проведену експертизу підозрюваного та його захисника,

повідомляють після закінчення досудового розслідування. Це у свою чергу є порушенням права на захист і підставою для визнання висновку недопустимим доказом (п. 3. ч. 2. ст. 87 КПК).

7) не правильно сформульовані питання експерту. Найчастіше доказове значення експертного дослідження в повному обсязі залежить від поставлених перед експертом питань та наданих на дослідження матеріалів. У всіх випадках вони мають бути сформульовані коротко та інформативно. Запитання, які ставляться при проведенні технічної експертизи документів у справах про службове підроблення, можуть бути такими:

- Чи вносилися в текст документа зміни? Якщо вносилися, то яким чином (підчистка, дописка, травлення, виправлення тощо) і який зміст первинного тексту?

- Чи змінювалися в документі (договорі, книзі, бухгалтерському реєстрі тощо) аркуші?

- Який зміст замаскованого (зафарбованого, забрудненого, замазаного тощо) тексту?

- Чи є в даному документі невидимий текст і якщо є, то який саме?

- Чи є на обгорілих аркушах який-небудь текст, зображення? Якщо є, то який саме?

- Яким чином виконаний підпис від імені гр., текст документа (за допомогою технічних засобів чи друкарським приладом)?

- Чи записи виконані друкарським приладом, наданим на дослідження?

- Чи дані документи виготовлені в різний час?

- У якій послідовності розташовувалися реквізити даного документа (підпис, відтиск печатки тощо)?

- Чи належали надані на експертизу частини документа конкретному документу (накладній, видатковому касовому ордеру тощо)?

- Чи наданий документ виготовлено шляхом монтажу за допомогою комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки?

- Чи використані для створення змонтованого документа документи, вилучені у гр.?

- Який тип, система, марка копіювально-розмножувального апарата, на якому виготовлений текст? Чи виготовлено наданий документ на даному копіювально-розмножувальному апараті, зразки відбитків якого надані для порівняльного дослідження? Чи виготовлено надані документи на одному й тому самому копіювально-розмножувальному апараті?

- Яким способом нанесений відтиск печатки (штампа, факсиміле)? Чи нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле) в документі наданою печаткою (штампа, факсиміле) або зразками їх відтисків, наданими для порівняльного дослідження? Чи нанесений відтиск печатки (штампа) у той час, яким датований документ?

- Який тип принтера, на якому виготовлений текст? Чи досліджуваний документ виготовлено на принтері, зразки роздрукованих текстів якого надані для порівняльного дослідження? Надані документи виготовлено на одному чи на різних принтерах?

- Чи мають спільну родову (групову) належність матеріали даного примірника друкованої продукції або документа (папір, клей, картон, фарбувальна речовина та ін.) з матеріалами, вилученими з певного місця (склад, цех, квартира та ін.)?[8, с. 166-167].

Зрозуміло, що вказаний перелік питань не є виключенням і він може бути розширений або сформульований по іншому в залежності від конкретної слідчої ситуації у кримінальному провадженні по факту службового підроблення.

В практичній діяльності досить складно поєднати дві складові успішного дослідження: 1) слідчо-судову практику; 2) методика та можливості експертизи. Проте з метою повного та об'єктивного дослідження необхідно вміло поєднати ці дві складові. У таких ситуаціях особливого значення відіграє експертна ініціатива. Водночас, вказана норма щодо права експерта на редагування запитань та дослідження того спектру, який не ставився у завдання не передбачена ні КПК України, ні Законом України «Про судову експертизу», ні іншими кодексами України. Лише у п. 4.12. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень працівники експертних установ мають право на редагування запитань. Зокрема у вступній частині висновку експерта зазначаються: ... перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неявно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертів зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям [9].

Попри наявність такого права у вищевказаній Інструкції, експерти все ж таки досить обережно до нього відносяться, боячись за те, що висновки можуть визнати необґрунтованим або таким, який суперечить матеріалам кримінального провадження. З метою усунення даної прогалини, законодавці передбачили таке право в новому проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність» № 6284 від 04.11.2021 року, відповідно до якого у ст. 1, 7, п. 7, ч.1, ст. 17 передбачено поняття, значення та право судового експерта експертну ініціативу [10].

Зрозуміло, що вищевказані процесуальні та тактичні помилки можуть бути і іншими, але мінімізація цих помилок зможе сприяти досягненню завданню кримінального провадження та отримання об'єктивного та повного висновку, який не можна буде оскаржити. Саме тому, вважаємо, що з метою вирішення вказаного проблемного аспекту, доцільним буде при складанні постанови про призначення експертизи звертатися за допомогою до фахівця або експерта, який проводитиме судову експертизу, а також узаконення норми про експертну ініціативу.

Література

1. Чичиркіна С. П. Судові експертизи як засіб виявлення злочинів у сфері службової діяльності. *Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів* : зб. м-лів наук.-практ. конф. (Київ, 31 березня 2011 р.). К. : Навчально-науковий інститут підготовки слідчих і криміналістів Національної академії внутрішніх справ, 2011. С. 229–232.
2. Вирок Лисянського районного суду Черкаської області від 15 листопада 2018 року. Справа № 700/175/17. Провадження № 1-кп/700/5/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77873946>
3. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 30 червня 2021 року. Справа № №359/113/18. Провадження №1-кп/359/47/2021. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97987735>
4. Вирок Чернівецького районного суду Вінницької області від 24 вересня 2019 року. Провадження по справі №1-кп/150/6/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84467295>
5. Вирок Кодимського районного суду Одеської області від 13 грудня 2021 року. Справа № 503/700/21. Провадження № 1-кп/503/45/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101830847>
6. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 30 червня 2021 року. Справа № №359/113/18. Провадження №1-кп/359/47/2021. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97987735>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 № 4651-VI *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Чичиркіна С. П. Організація і тактика розслідування службових підроблень : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Національна академія внутрішніх справ. К., 2012. 220 с.
9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (у редакції наказу Міністерства юстиції України № 2770/5 від 05.08.2021). *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> .

10. Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність» № 6284 від 04.11.2021 року. *Електронне джерело*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/J106361A?an=501&ed=202>

Анотація

Копча Н. В. Проблемні аспекти призначення техніко-криміналістичної експертизи документів при розслідуванні службового підроблення. – Стаття.

У статті висвітлено проблемні аспекти призначення техніко-криміналістичної експертизи документів при розслідуванні службового підроблення. Встановлено, що по фактах службового підроблення метою проведення техніко-криміналістичної експертизи є встановлення фактів зміни первинного змісту документів, виявлення первинного змісту, з'ясування способу виготовлення документа, відновлення записів по вдавлених штрихах, залитих та замазаних записів, встановлення факту знищення будь-яких записів разом з листами, відновлення цілого документа за його частинами, матеріалів, предметів та механізмів, які використовувалися для виготовлення документів, встановлення давності виконання реквізитів документів тощо.

В ході дослідження встановлено, що слідчі при призначенні техніко-криміналістичної експертизи документів допускають певні процесуальні та тактичні помилки, які можуть спричинити за собою неприпустимість отриманого доказу, а в подальшому і визнання його недопустимим. До таких помилок віднесено: 1) під час проведення слідчої (розшукової) дії (слідчий огляд, обшук), тимчасового доступу до речей та документів у протоколі не було відображено виявлення та вилучення документа, який відправлявся в подальшому на дослідження; 2) не було проведено огляд документа та не було винесено постанову про долучення документа до матеріалів кримінального провадження; 3) у протоколі слідчої (розшукової) дії зазначено, що документ вилучено та упаковано певним чином, а надалі на дослідження надходить документ неупакований або упакований іншим способом, а підписи осіб, які брали участь у слідчій (розшуковій) дії, внаслідок якого було отримано досліджуваний документ, відсутні; 4) порушення законного порядку отримання та оформлення зразків для порівняльного дослідження; 5) недотримання вимоги щодо належного суб'єкта проведення експертизи; 6) не ознайомлення підозрюваного, його захисника та інших заінтересованих осіб із постановою про призначення експертизи та із висновком експерта; 7) не правильно сформульовані запитання експерту.

Окремо зосереджено увагу на експертній ініціативі та її унормування в законодавстві.

Ключові слова: службове підроблення, кримінальне провадження, слідчі помилки, експерт, консультації.

Summary

Kopcha N. V. Problem aspects of the purpose of technical-criminal examination of documents in the investigation of official counterfeiting. – Article.

The article highlights the problematic aspects of the appointment of forensic examination of documents in the investigation of forgery. It is established that according to the facts of official forgery the purpose of technical forensic examination is to establish the facts of changes in the original content of documents, identify the original content, find out how to make a document, restore records by indentation, flooded and blurred records, establish the fact of destruction together with letters, restoration of the whole document in its parts, materials, objects and mechanisms used for the production of documents, establishing the statute of limitations for the execution of details of documents, etc.

The study found that investigators in the appointment of forensic examination of documents make certain procedural and tactical errors that may lead to inadmissibility of the evidence obtained, and subsequently declare it inadmissible. Such errors include: 1) during the investigative (search) action (investigative inspection, search), temporary access to things and documents, the protocol did not reflect the detection and seizure of the document, which was sent for further investigation; 2) the document was not reviewed and no decision was made to attach the document to the materials of the criminal proceedings; 3) the protocol of the investigative (search) action states that the document was seized and packed in a certain way, and then the document is unpacked or otherwise packaged, and the signatures of persons who participated in the investigative (search) action, which resulted in the subject document missing; 4) violation of the legal procedure for obtaining and issuing samples for comparative research; 5) non-compliance with the requirement regarding the proper subject of examination; 6) failure to acquaint the suspect, his defense counsel and other interested persons with the decision to appoint an expert examination and the expert's opinion; 7) incorrectly worded questions of the expert.

Special attention is paid to the expert initiative and its regulation in legislation.

Key words: official forgery, criminal proceedings, investigative errors, expert, consultations.